

MAHMUD QOSHG'ARIY VA UNING TURKIY TILSHUNOSLIKDAGI O'RNI

Ibrogimova Dilnoza Xalilovna

*Shahrisabz Davlat Pedagogika Instituti tillar
fakulteti 1- bosqich tayanch doktoranti*

Annotatsiya: Mazkur tezisda buyuk olim Mahmud Qoshg'ariyning turkiy tilshunoslik tarixidagi beqiyos o'rni va uning ilmiy merosi tahlil qilingan. Xususan, XI asrda yaratilgan "Devonu lug'otit-turk" asari turkiy xalqlar til boyligi, adabiy merosi va madaniy qadriyatlarini o'rganishda muhim manba sifatida ko'rib chiqiladi. Asarda keltirilgan leksik boylik, maqol va matallar, she'riy parchalar turkiy tillarning qadimiy qatlami haqida qimmatli ma'lumot beradi. Tezisda Mahmud Qoshg'ariyning ilmiy yondashuvi, turkiy tillarni tizimli tasnif qilishi, ularning fonetik, morfologik va semantik xususiyatlarini yoritib berishi alohida ta'kidlanadi. Shu jihatdan olimning merosi nafaqat tilshunoslik, balki etnografiya, adabiyotshunoslik va tarix fanlari uchun ham bebaho manba hisoblanadi.

Kalit so'zlar: Mahmud Qoshg'ariy, "Devonu lug'otit-turk", turkiy tilshunoslik, til tarixi, leksik boylik.

Abstract: This thesis analyzes the invaluable role of the great scholar Mahmud al-Kashgari in the history of Turkic linguistics and his scientific legacy. In particular, his 11th-century work "Divanü Lugat-it-Turk" is considered an important source for studying the linguistic richness, literary heritage, and cultural values of Turkic peoples. The lexical wealth, proverbs, sayings, and poetic excerpts included in the work provide valuable information about the ancient layers of the Turkic languages. The thesis emphasizes Mahmud al-Kashgari's scientific approach, his systematic classification of Turkic languages, and his analysis of their phonetic, morphological, and semantic features. In this regard, his legacy serves as a priceless source not only for linguistics but also for ethnography, literary studies, and history.

Keywords: Mahmud al-Kashgari, "Divanü Lugat-it-Turk", Turkic linguistics, history of language, lexical richness.

Turkiy xalqlar tarixi, madaniyati va tili insoniyat sivilizatsiyasi taraqqiyotida muhim o'rin tutadi. Bu borada o'zining bebaho merosi bilan tilshunoslik fanida chuqur iz qoldirgan buyuk allomalardan biri Mahmud Qoshg'ariydir. XI asrda yashab ijod etgan olimning "Devonu lug'otit-turk" asari nafaqat turkiy xalqlar lug'aviy boyligini jamlagan birinchi mukammal lug'at, balki tilshunoslik, adabiyotshunoslik va tarix fanlari uchun ham bebaho manba hisoblanadi.

Mahmud Qoshg'ariy turkiy tillarning qadimiy leksik qatlamini yig'ib, ularni ilmiy asosda tasnif qilgan, tilning fonetik, morfologik va semantik xususiyatlarini tahlil etgan. U tilni xalqning madaniyati, urf-odati, dunyoqarashi bilan uyg'un holda talqin qilib, tilshunoslikni keng qamrovli ilmiy yo'nalishga aylantira olgan. Shu boisdan, uning merosi turkiy xalqlarning tarixiy til taraqqiyoti va milliy o'zligini anglashda alohida ahamiyat kasb etadi.

Maqsadi: Mahmud Qoshg'ariyning turkiy tilshunoslikdagi ilmiy merosini o'rganish, uning "Devonu lug'otit-turk" asarining tilshunoslik, adabiyotshunoslik va tarix fanlari rivojidadagi ahamiyatini ochib berish.

Vazifalari:

1. Mahmud Qoshg'ariyning hayoti va ilmiy faoliyatini o'rganish.
2. "Devonu lug'otit-turk" asarining yaratilish sabablari va tuzilishini tahlil qilish.
3. Asarda keltirilgan leksik boylik, maqol, matal va adabiy parchalarni o'rganish.
4. Turkiy tillarning fonetik, morfologik va semantik xususiyatlarini yoritish.
5. Mahmud Qoshg'ariy merosining tilshunoslik va boshqa fanlar uchun ahamiyatini asoslab berish.
6. Olimning g'oyalari zamonaviy turkiyshunoslikka qanday ta'sir ko'rsatganini aniqlash.

1. Mahmud Qoshg'ariyning hayoti va ilmiy faoliyati

Mahmud ibn Husayn ibn Muhammad al-Qoshg'ariy XI asrda yashab ijod qilgan buyuk tilshunos, geograf va adabiyotshunos olimdir. U Qashqar vohasida tug'ilgan bo'lib, yoshligidan arab, fors va turkiy tillarni mukammal o'rgangan. Mahmud Qoshg'ariy ilmiy faoliyati davomida turkiy qabilalar tilini, ularning turmush tarzini, adabiy merosini keng o'rgangan. Uning asosiy ilmiy yutug'i — "Devonu lug'otit-turk" asaridir.

2. "Devonu lug'otit-turk" asarining yaratilishi va mazmuni

Mahmud Qoshg'ariy o'z asarini 1072–1074-yillarda Bag'dodda yozib tamomlagan. Asarning yaratilish maqsadi arab tilshunoslariga turkiy tillarning boyligini ko'rsatish va uni o'rganishga rag'bat uyg'otishdan iborat edi. "Devonu lug'otit-turk" 7500 dan ortiq so'zni qamrab olgan bo'lib, unda turkiy qabilalarning shevalari, maqollar, matallar, xalq og'zaki ijodi namunalaridan keng foydalanilgan. Shuningdek, asarda dunyodagi ilk turkiy xalqlar xaritasi ham berilgan bo'lib, bu uning geografik ahamiyatini yanada oshiradi.

3. Asarning turkiy tilshunoslikdagi ahamiyati

"Devonu lug'otit-turk" nafaqat lug'at, balki turkiy tillarning fonetikasi, morfologiyasi va semantikasi haqida qimmatli ma'lumot manbaidir. Mahmud Qoshg'ariy turkiy tillarni tizimli tasnif qilgan, ularning o'xshash va farqli jihatlarini ilmiy asosda tahlil

qilgan. Asarda o'sha davr tilining talaffuzi, so'z yasalishi, grammatik shakllari haqida boy dalillar mavjud.

4. Mahmud Qoshg'ariy merosining boshqa fanlar uchun ahamiyati

Olimning asari nafaqat tilshunoslik, balki tarix, adabiyot, etnografiya va madaniyatshunoslik uchun ham bebaho manba hisoblanadi. Asarda keltirilgan maqollar, hikmatlar va she'riy parchalar turkiy xalqlarning dunyoqarashi, ma'naviy qadriyatlari va madaniyatini o'rganishda muhim ahamiyatga ega. Ayniqsa, xalq og'zaki ijodining turli namunalari o'zbek, qozoq, uyg'ur, qirg'iz va boshqa turkiy xalqlar adabiy merosining ildizlarini ochib beradi.

5. Zamonaviy tilshunoslikka ta'siri

Mahmud Qoshg'ariyning ilmiy qarashlari bugungi kunda ham o'z ahamiyatini yo'qotmagan. Turkiy tillarning umumiy ildizlarini o'rganishda, ularning taraqqiyot bosqichlarini aniqlashda "Devonu lug'otit-turk" asosiy manba sifatida foydalaniladi. Shuningdek, bu asar hozirgi turkiy xalqlarning milliy o'zligini anglashida ham muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Mahmud Qoshg'ariy turkiy tilshunoslik tarixida o'chmas iz qoldirgan buyuk allomalardan biridir. Uning "Devonu lug'otit-turk" asari turkiy xalqlar til boyligini to'plagan, tizimlashtirgan va ilmiy asosda tahlil qilgan birinchi mukammal lug'at sifatida jahon tilshunosligida alohida o'rin egallaydi. Asar nafaqat lug'aviy manba, balki tarix, adabiyot, etnografiya va madaniyatshunoslik fanlari uchun ham bebaho manbadir.

Mahmud Qoshg'ariy o'z davrida turkiy tillarning fonetik, morfologik va semantik xususiyatlarini o'rgangan, ularni tasnif qilgan va arab dunyosiga tanitgan. Uning ilmiy merosi bugungi kunda ham dolzarbligini yo'qotmagan bo'lib, zamonaviy turkiyshunoslik va til tarixi tadqiqotlarida asosiy manbalardan biri hisoblanadi. Shunday qilib, Mahmud Qoshg'ariyning ilmiy faoliyati va "Devonu lug'otit-turk" asari turkiy xalqlarning milliy o'zligini anglashda, madaniy merosini qadrlashda va tilshunoslikni rivojlantirishda bebaho ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Mahmud Qoshg'ariy. "Devonu lug'otit-turk". – Toshkent: Fan, 1960.
2. Qosimov B. "O'zbek adabiyoti tarixi". – Toshkent: O'zbekiston, 2010.
3. Mamatqulov H. "Mahmud Qoshg'ariy merosi va uning ilmiy ahamiyati". – Toshkent: Universitet, 2005.
4. Do'stqorayev O. "Turkiy tillar tarixi". – Toshkent: Noshir, 2014.
5. Bartold V.V. "Turkiy xalqlar tarixi bo'yicha tadqiqotlar". – Moskva: Nauka, 1968.
6. Karimov N. "O'zbek tilshunosligi tarixi". – Toshkent: O'qituvchi, 1999.
7. Rahmonov N. Mahmud Qoshg'ariy va "Devonu lug'otit-turk"ning tilshunoslikdagi o'rni. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2018.
8. Zohidov H. Til va madaniyat uyg'unligi. – Toshkent: Fan, 2012.

9. Alimov R. “Qadimiy turkiy yozma yodgorliklar”. – Toshkent: Akademnashr, 2017.

Internet manbalari:

1. <https://ziyouz.uz>
2. <https://tilvaadabiyot.uz>
3. <https://uz.wikipedia.org>